

Лариса Литвин

УДК 821.161.2 – 1.091

МОРАЛІЗМ ТА ДЕВОЦІЙНІСТЬ БАРОКОВОЇ ПОЕЗІЇ

Статтю присвячено дослідженню віршів, відомих під назвою “Девоційне віршування рубежу XVI–XVII ст.”, у яких автор виявляє властиву для українського бароко практику освоєння дійсності. Аналізуються головні елементи віршової збірки, зокрема їх моралістичне та devoційне спрямування.

Ключові слова: devoційність, моралізм, бароко, поетика, вірш.

Поліфонічність українського бароко 20-х рр. XVII ст. обумовлювалася як перспективою західноєвропейського розвитку, так і міцними візантійськими традиціями. Саме в руслі розвитку притаманної візантійській середньовічній літературі практики компіляції твору слід оцінювати зразки силабічної версифікаційної діяльності, які представлені рукописною віршовою збіркою “Девоційне віршування рубежу XVI–XVII ст.”.

2008 р. історик В. Зема опублікував книгу “Девоційне віршування рубежу XVI–XVII ст.”, яка пройшла повз увагу українських медієвістів, можливо, через український малий наклад. Нам вдалося ознайомитися з виданням тільки в бібліотеці Інституту історії України, а інтерес до нього чималий, оскільки корпус барокової літератури нечасто поповнюється новими творами.

Літературознавцям відомий силабічний текст “Вірші полемічного комплексу 80–90 років XVI ст.”, укладений В. Колосовою, до якого дослідниця залучила “Скаргу нищих до Бога”, вірші Києво-Михайлівського та Загорівського збірників. Видання В. Земи, як видно вже з передмови, можна назвати четвер-

тою частиною полемічного комплексу. Якщо текстуально “Скарга нищих до Бога” наближається до віршів Загорівського збірника, то вірші Києво-Михайлівського збірника корелюють із текстом цієї книги.

За умови долучення “Девоційного віршування рубежу XVI–XVII ст.” четвертою частиною до полемічного комплексу треба відкорегувати його назву. З проблемою називання книги, мабуть, зіткнувся й сам упорядник. За традицією, що склалася, якщо автор не залишив назви твору, то він називався за місцем його відкриття. В. Зема ознайомився з віршами в бібліотеці Московського університету імені М. Ломоносова, а шлях самої віршової збірки до бібліотеки поки що простежити не вдалося. Тож усталений метод називання в цій ситуації недоречний. З іншого боку, термін “девоційне віршування” настільки мало вживаний, що його не подають ні “Українська літературна енциклопедія” (1988–1990), ні “Літературознавча енциклопедія” (2007), ані низка словників іншомовних слів. Латино-російський словник тлумачить “девоціо” як присвяту богам, пожертвування, проклинання, прокляття. Отже, назва збірки має вказувати на посвяту Богові або ж звернення до когось із прокляттями як головну тему віршів. Під оглядом цієї проблеми проаналізуємо текст книги.

Автор “Девоційного віршування...”, як і у віршах полемічного комплексу, невідомий, однак присутній у кожному рядку твору, який компілював із віршів Києво-Михайлівського збірника. За В. Земою, зміст збірки складають вірші “полемічного та напучувального

скерування” [4, с. 4]. У межах першої теми він виділяє “антиюдейські та антипротестантські мотиви” [4, с. 6], а друга пов’язана з моралізаторством на тему пияцтва, стриманості, скромності. Поряд із названими аспектами віршової ідеології автором зроблено спробу теологізування.

Звернімо увагу на обставину, що “Девоційне віршування...”, як стверджує публікатор, побачило світ у 20-х роках XVII ст., коли бароко стало панівним стилем української літератури, адаптувавши середньовічні, ренесансні та специфічно барокові риси.

Відкривається збірка віршем “О небесной славъ”, який складають нарікання автора на його нездатність до красномовства, на молодий розум, що заважає описати Божу велич, та прохання про поміч у справі, за яку він узвся. Середньовічний топос “невимовності” автор у бароковому дусі виставляє як своє поетичне кредо на перший план. Його задум розгортається в спосіб, за яким щонайперше виявляється авторське розуміння Божої сутності, Його воскресіння, об’явлення в плоті, Різдво, про хрест, на якому розіп’яли Христа, про Нього як Духовного Пастиря, про Трійцю, про Боже терпіння. Через народження Ісуса вихваляється Богородиця, за захист Його вчення славляться ревнителі православної віри. Розвиток цієї теми переривається іншою, яку складають вірші, у яких засуджено найбільших ворогів православних – ідолопоклонство язичників, юдейство, Ірода як символ загрози Ісусовим послідовникам.

Серед найбільших духовних чеснот автором виокремлюється пильність до єретичних учень, виховання дітей у православній традиції, викорінення байдужості до гонителів віри, боротьба зі спокусами диявола, неправдивими пророками, покора Христовій волі, любов до Бога, настрої на каяття, тілесна стриманість, милосердя, тверезе життя, презирство до матеріального багатства заради духовного, щедрість на подаяння. Окремо постає кілька віршів із візіями життя майбутнього віку, починаючи з відділення душі від тіла, проходження митарств, ангельський супровід на цьому шляху, про страшний суд та мучителів, новий прихід Ісуса Христа. Закінчується книжка віршами “О животной водѣ” та “О лювовѣ к нищим и о постѣ”. У першому з текстів автор звертається до читачів образом фольклорної традиції, якому надається нове значення, – Божого слова, переданого вустами письменника, а в другому – окреслено шлях до Бога через названі моральні чес-

ноти. Отже, в рукописних текстах, які В. Зема називає “низкою віршів” [4, с. 4], можна простежити ознаки композиційної продуманості. Логічним видається розміщення початкового та прикінцевих віршів. Щодо послідовності розташування віршів заявлених циклів, то вона в кількох місцях порушується, що можна пояснити труднощами роботи компілятора. Загалом тематика віршів розгортається в річці візантійської середньовічної традиції, що сформувалася з Євангелія, Діянь та Послань апостолів, а також староотцівської літератури. Зокрема, більшість із тем порушувалися в “Бесідах на послання до римлян” Івана Золотоустого [5], в “Переліку моральних правил” Василя Великого [3], у віршах Григорія Богослова [2]. Як бачимо, моральні проблеми в патристичній літературі розв’язувалися не лише в прозових бесідах, але й у поезії. Бо, як зазначив С. Аверинцев, “жанрово слово Одкровення ближче до поетичної мови, ніж до теоретичного дискурсу” [1, с. 497]. Однак укладені 13-складовим силабічним віршем вони були вперше. Якщо зважити на те, що близько чверті поетичного тексту майже дослівно скопійовано з віршів Києво-Михайлівського збірника, то впорядкування й оригінальних, і списаних частин є власне авторською справою творчого характеру.

Так само традиційною видається образність віршів – це змії як втілення підступності, вогонь, що передає пекельні муки, пастир та вівці, що символізують лідерство й учнівство. Разом із тим у віршах віднаходимо барокові образи молока як духовної поживи та дзеркала як відображення найвищих Божих чеснот.

Величина “Девоційного віршування...” помітно більша за віршовий обсяг Києво-Михайлівського збірника і, що одразу впадає у вічі, за рахунок віршів морального спрямування. Очевидно, що компіляторіві здавалося важливим розвивати традиційну для давньої української літератури християнську дидактичну тематику з притаманними для моралізаторського твору “суворими повчаннями, безапеляційними наказами, жорсткими нормативами поведінки” [6, с. 75]. Власне, у бароковій поезії того часу з притаманним їй домінуванням релігійної тематики виявляється дві тенденції – моралізаторство та показ екзальтованої душі. Так званий “духовний вірш”, чи, як пише Д. Чижевський, “духовна пісня, – найчисленніший гатунок української віршованої поезії бароко” [9, с. 284]. Але з’являються й моралізаторські вірші, разом

складаючи барокову опозиційність художнього бачення дійсності.

Полемічний пафос віршів Києво-Михайлівського збірника поступається перед моралізаторством “Девоційного віршування...”. Це видно хоч би зі спільних текстових рядків, у яких піддано зміні ключові слова. Якщо в першому творі акцентовано на відступництві від православної церкви: “На тот час бѣсове триумфы мѣвають, // кгда православного в ересь уловляють” [8, с. 110], то в другому – “На тотъ час бѣсове праздники мѣвають, // егда христіаны пѣанством уловляють” [4, с. 47] (підкреслення наше. – Л. Л.). П'ять віршів різнобічно характеризують гріх пияцтва – це “О трезвости і на пѣаници”, “Пожитокъ трезвенным”, “Грѣхъ пѣаного”, “Противность Христови пѣанство”, “Наказаніе упивающимся”, “Скорбѣ церкви для пѣанства”. Тверезість персоніфікована в рядках “Прекрасная трезвосте, где еси зникнула // і чистоты вѣру з собою замкнула”. У вірші “Грѣхъ пѣаного” переваги тверезого життя передано у формі діалогу, де на коротке запитання “Любовная трѣвосте, гдѣ твои палати” складено довгу відповідь, квінтесенцією якої є вислів “мертвый пѣаный и сонный святым не приімуе” [4, с. 46–47].

Осуд блуду є темою віршів “Веселіє дѣвам і юношам”, “О дѣвствѣ предивном”, “Достойность дѣвства”, “Достойность чистоты”, “На блудниковъ”. Акцентація автора на темі стриманості, як перекоує М. Сулима, була на часі. У дослідженні судових справ XVII–XVIII сс., значною мірою на матеріалах Полтавщини, він стверджував про поширеність блудодійства в побуті [7, с. 23–28, 205–211]. Особливо загроженою стала біблійна заповідь “не чужолож” після поширення в Україні перекладного збірника “Велике зеркало” (XVII–XVIII сс.), до якого ввійшли й окремі новели “Декамерона”. “Якоже бо птица сътью удавлена, // тако и блудного душа умертвенна”, – таким емоційно наснаженим є образ блудодійця, для якого моральні настанови вкупі з судовим покаранням могли бути переконливим аргументом.

Апелювання до совісті людини є головним фактором моралізаторського твору, і автор окреслює достатньо широке коло своїх адресатів: “Хранители блуда и прелюбодѣйства, // сръбролюбія же и лихоимства <...> убійство и татѣба и с ними скупость <...> гордыня же и пѣанство яко лев рыгуще <...> духи же обжирства и пакости гнѣва, // чужоложства...” [4, с. 53]. До них звернений авторський заклик “Устрашися трепетно великого суда” [4, с. 54].

Із зазначеного можна висувати, що моралізаторство є не єдиним, проте визначальним чинником рукописної анонімної віршової збірки “Девоційне віршування...” і має право бути представленим у заголовку замість наявного формулювання. Значна кількість віршів, зібраних у збірці, свідчить про дві тенденції її створення, одна з яких пов'язана з логізацією поезії, що є явищем близьким до моралізації, а інша – з подрібненням зображення – як у візерунку, до якого можна безконечно додавати нові вірші. Тому бароковий дуалізм між почуттями та розумом вже й не видається таким антагоністичним, бо “розум худим вмѣстити може, // толко под мѣрою, што вѣра возможе” [4, с. 22].

Література

1. Аверинцев Сергій. Слово Боже і слово людське // Софія – Логос: Словник / Сергій Сергійович Аверинцев; [вступ. ст. В. Брюховецький, упоряд., передм. К. Сігов]. – 3-є вид. – К.: Дух і літера, 2007. – С. 489–503.
2. Богослов Григорий. Собрание творений: в 2 т. / Григорий Богослов; Минск: Харвест; М.: АСТ, 2000. – (Классическая философская мысль). – Т. 2. – 2000. – 688 с.
3. Василій Великий. Морально-етичні твори; [пер. з давньогрецьк. Л. Звонської]. – Львів: Свічадо, 2006. – 380 с. – (серія: Джерела Християнського Сходу).
4. Зема В. Девоційне віршування рубежу XVI–XVII ст. / Валерій Зема. – К.: Ін-т історії України, 2008. – 60 с.
5. Иоанн Златоуст. Избранные творения. Беседы на послание к римлянам / Иоанн Златоуст. – М.: Изд. отдел Московского Патриархата, 1994. – 864 с. (репринт. изд.)
6. Літературознавча енциклопедія: у 2 т. / [авт.-уклад. Ю. І. Ковалів; кер. проекту В. І. Теремко]. – К.: Академія, 2007. – Т. 2: М (Маадай-Кара) – Я (я-форма). – 2007. – 624 с. – (Енциклопедія ерудита).
7. Сулима М. М. Гріхи розмаїтї: епитимійні справи XVII–XVIII ст. / М. М. Сулима. – К.: Фенікс, 2005. – 256 с.
8. Українська поезія. Кінець XVI – початок XVII ст.: [антологія / упоряд.: В. П. Колосова, В. І. Кречотень]. – К.: Наук. думка, 1978. – 432 с.
9. Чижевський Д. І. Історія української літератури / Д. І. Чижевський. – К.: Академія, 2003. – 568 с.

Laryssa Lytvyn

Moralism and damnation of Baroque poetry

The article is devoted to the research of poems which are known under the title “Damnation versification of the XVI–XVII century” where the

author finds peculiar for the Ukrainian baroque practice of assimilation and realization reality. The key elements of poetic anthology are analyzed specifically their moralistic and damned orientation.

Keywords: damnation, moralizm, baroque, poetics, poem.

Лариса Литвин

Морализм и девоционность барокковой поэзии

Статья посвящена исследованию стихов, известных под названием “Девоционное стихо-

сложение рубежа XVI–XVII в.”, в которых автор проявляет присущую украинскому барокко практику освоения действительности. Анализируются главные элементы стихотворного сборника, в том числе их моралистическое и девоционное направление.

Ключевые слова: девоционность, морализм, барокко, поэтика, стихотворение.

Надійшла до редакції 28.10.2010 р.

